

Predgovor

„Glavni izvor našeg nerazumijevanja je to da nam upotreba naših riječi nije pregledna. – Našoj gramatici nedostaje preglednosti. Pregledni prikaz pruža razumijevanje koje se sastoji upravo u tome da vidimo sveze. Pojam preglednog prikaza za nas je od temeljnog značaja. On označava našu formu prikaza, način kako vidimo stvari...“ (L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1998 §:122)

„Usvojiti horizont znači naučiti gledati dalje od onoga što je na dohvat ruke – ne kako to ne bismo gledali, nego kako bismo baš to vidjeli unutar veće cjeline i u istinitijem omjeru.“ (H. G. Gadamer, *Wahrheit und Method*, 1979:305)

1. Čemu služi „uvod u filozofiju“ studentu društvene znanosti?

Udžbenik pred vama, poštovani čitatelji, rezultat je zadovoljenja potrebe da se za studente (ZŠEM-a, ali i za studente nefilozofskih znanosti, napose društvenih) sastavi „uvod u filozofiju“ za istoimeni obvezni kolegij koji se sluša tijekom prvog semestra studija. Kao višegodišnji nastavnici u srednjim školama, na filozofskim fakultetima i poslovnim školama znali smo koja je zadaća i što treba učiniti. Jedna od prvih bila je – sastaviti uvod u filozofiju za ekonomiste na način da ih se potakne na samostalno, kreativno i kritičko mišljenje u okviru ne samo društvenih, nego i humanističkih znanosti e kako bi usvojili širi vidik pomoću kojeg će moći promišljati ekonomiju ne samo „iznutra“ nego i u širem društvenom, vrijednosnom i kulturnom kontekstu, tj. „izvana“, što se čini neizostavnom sposobnošću suvremenih uspješnih ekonomista, gospodarstvenika i poslovnih ljudi.

- Radi se o tome da se kod studenata potakne *osjetljivost* na humanističke, moralne i opće kulturne dimenzije poslovanja, a koja je *nužna za razumijevanje* poslovne etike kao sastavnog dijela uspješnog poslovanja. Naime, sasvim je jasno da poslovna etika bilo kao dio kurikuluma poslovnih škola ili prirodnih znanosti, pa čak i filozofije, predstavlja usamljenu temu koja nema nikakve ili ima „vrlo udaljene i slabe“ sveze s ostatkom studija

te se od nje kao takve ni ne treba očekivati da relevantno utječe na moralnost budućih poslovnih ljudi kako to primjećuju mnogi profesori poslovne etike (među njima T. J. Donaldson i R. E. Freeman u svom klasiku *Business as a Humanity*). Ona dakako utječe, ali vrlo malo. Na kraju krajeva, kolegij poslovne etike postoji već više od dvadesetak godina na mnogim poslovnim školama i studijima poslovne etike u svijetu, a količina i težina nemoralnih radnji u poslovanju (od strane ljudi koji su slušali taj kolegij) nije ništa manja.

Dakako, u kontekstu postojanja cijelog niza uvoda u filozofiju na našem tržištu (uglavnom prevedenih, a ponešto i od hrvatskih autora) zadaća je bila pokušati uvesti u filozofiju putem temeljnih pojmova, poteškoća i njihovih raznovrsnih, nerijetko nespojivih rješenja, na način koji će uz poticaj na razmišljanje i kritičku raspravu biti pogodan i za studente ekonomije i menadžmenta (napose na ZŠEM-u čiji studenti, uz glavninu ekonomskih predmeta, slušaju i cijeli niz pravnih, društvenih neekonomskih i humanističkih predmeta kao što su pravo, sociologija, socijalna psihologija, novinarstvo, govorništvo, poslovna etika i korporacijska društvena odgovornost i sl.) što je način koji je u nas na žalost još uvijek podosta rijedak.

Još jedna od zadaća bila je metodički prilagoditi građu filozofije samoj nastavi i zbog toga smo u svim poglavljima rabili istu strukturu e kako bismo na određen način navikli studente na *kritičko argumentirano mišljenje* i isto takvu njihovu *samostalnu raspravu*. Sama struktura nije ništa novo, tj. sastoji se od:

- uvodnog dijela koji se sastoji od
 - određenja filozofske discipline (primjerice estetika)
 - samog fenomena (primjerice lijepoga)
 - srodnih pojmova (umjetničko djelo, artefakt, estetski osjećaj, lijepo, ružno, kič i sl.)
 - navođenja klasičnih i suvremenih stajališta i poteškoća (primjerice teorije lijepog)
- zatim od glavnog dijela u kojem se formulira
 - neki standardan problem (najčešće u najjednostavnijoj inačici istoga)
 - njegova rješenja (u obliku pojašnjenja središnjih stajališta)
 - prigovori na ta rješenja
 - a ponekad i odgovori na te prigovore

- dok se završava
 - navođenjem dodatne literature, pritom navodeći što god od klasičnih djela
 - pitanjima za ponavljanje čime student može samostalno provjeriti svoje znanje teme
 - i ponuđenim temama za seminarski rad (slušač kolegija je dakako slobodan odabrati i druge teme).
- Također svaki tekst sadrži i napomene o svezama pojedinih problema i rješenja s problemima i rješenjima u drugim poglavljima a koje su otisnute MALIM TISKANIM SLOVIMA KAO OVDJE).

Što se tiče usvajanja građe, ako student može odgovoriti na pitanja, samim je time svladao građu. Dakako, student je slobodan dodatno iznijeti i vlastito stajalište, argument ili prigovor, napose u svezi s nekim dijelom društvenih znanosti, ili uže ekonomskih disciplina, te ukoliko se odvažio na čitanje po vlastitom izboru.

Tema ima dakako više no što to satnica (od dva sata tjedno tijekom prvog semestra) dopušta čime smo željeli dopustiti svakom predavaču slobodan izbor tema za nastavu u skladu s njezinim/njegovim interesima, ali i interesima studenata. Svako poglavlje moguće je predavati dva, tri ili pak četiri sata (ovisno o interesu studenata) na sljedeći način:

- uvodno predavanje o temi 1–2 sata (materijal za koje je dostupan ovdje kao tekst)
- rad na tekstu (predložen kao tema seminarskog rada) 1 sat
- rasprava (o primjeni teme ili samom tekstu) 1 sat.

Sve su teme podjednako pogodne za uvođenje u filozofiju iako razlikujemo stare, takoreći *klasične* teme kao što su ontološke, epistemološke, ili etičke od *suvremenijih* kao što su filozofija uma, filozofija jezika ili filozofija znanosti. Unatoč tome što nismo imali mnogo izbora u temama, ipak smo nastojali načelno podijeliti sve teme u: teorijske (poput epistemologije ili filozofije znanja), praktične (poput socijalne etike) i primijenjene (poput filozofije kulture). Ta podjela nije stroga jer se, primjerice, neka teorijska područja etike nalaze u praktičnom dijelu, a neka i u primijenjenom dijelu kako bi se istakle i teorijske poteškoće u praktičnoj i primijenjenoj filozofiji, dok se neki praktični problemi spo-

minju u teorijskom dijelu kako bi se istaklo suprotno. Isto tako, sam sadržaj pojedinih poglavlja iako nastoji pratiti standardna izlaganja dotičnih problema nerijetko je obojen stajalištem samog autora, dakako, gdje ga dotični ima u razvijenom obliku i voljan ga je iznijeti.

Što se tiče spominjanja filozofa i njihovih djela, oni i ona svakako se spominju u većini poglavlja, no naglasak nije stavljen na njihove izvorne tekstove. Ti su tekstovi predloženi u literaturi na kraju svakog poglavlja kao ključni i u tom svojstvu pogodni su za čitanje, raščlambu i komentiranje na nastavi te kao teme studentskog pismenog rada (seminarskog rada). Navode stoga reduciram na jedan do dva navoda na početku većine poglavlja te gdje koji služe za doticaj s izvornom mišlju pojedinog filozofa, te gdje koji u samome tekstu; ponekad se naprosto radi o šali. Podatke o ključnim filozofima, njihova izvorna djela i niz komentara, prikaza i uvoda ionako je vrlo lako naći na internetu ili u navedenoj bibliografiji. Ovdje treba spomenuti da ovaj udžbenik pretpostavlja kakvo-takvo poznavanje logike i filozofije na razini srednjoškolskog znanja (koje je na žalost nerijetko vrlo oskudno, a što se tiče filozofije uz to i ograničeno uglavnom poznavanjem samo povijesti filozofije, tj. barem desetak glavnih filozofa u povijesti, te što god od njihovih tekstova, stavova i argumenata).

Slijedom ovih smjernica koje su bjelodano nužne s obzirom na ciljeve ovog udžbenika i kolegija kojem služi, te koje smo nastojali i slijediti, poštujući dakako stil svakog pojedinog autora, oblikovali smo uvod u filozofiju cilj kojega je da student

- usvoji način postavljanja i smišljanja problema
- traženja raznih (ponekad nespojivih) rješenja
- i samostalnog (kreativnog) razmišljanja
- te to nerijetko kroz cijeli niz prigovora i odgovora na prigovore (kritičko mišljenje).

Time će student steći naviku propitivanja stavova (kako vlastitih, tako i stavova drugih), odvagivanja razloga za i protiv istih, pa možda i smišljanja vlastitih argumenta te smještanja tema u širi kontekst. Uz to, nadamo se, steći će i određen pogled na svijet u kojem će sam svoj prvi predmet bavljenja, ekonomiju pa i širu društvenu zbilju, moći proma-

trati kao *povezanu* i *isprepletenu* s drugim područjima, moći će *vidjeti sveze* (Wittgenstein), *usvojiti horizont* (Gadamer, VIDI NAVODE NA POČETKU PREDGOVORA). Jednako je teška zadaća potaći studenta da *kritički* i *argumentirano* provjerava vlastite (ponekad *kreativne*) stavove (ili *dominantne* stavove svog okruženja, struke, kulture ili čak civilizacije) o svijetu, životu i svemu ostalome, da se navikne *otvoreno*, ponekad i *naivno*, upućivati snažne prigovore i odgovarati na njih bez da ikada prestane biti svjestan s koje intelektualne pozicije to čini.

Konačno, pitanja koja će se postavljati, bilo da su vrlo *apstraktna* i *teorijska* (ontološka o postojnosti i naravi svijeta), bilo da su *praktična* (što je moralno ispravno u privatnom, društvenom ili javnom životu), bilo da su *primijenjena* (što je to politika, kultura, pravo i sl.) zahtijevat će vježbu koliko učeći sam sadržaj, toliko i vježbajući se postavljanju pitanja i odgovaranju na njih. To nas dovodi do nekog preliminarnog razumijevanja filozofije kao

- aktivnosti kritičkog promišljanja čovjeka, svijeta i svega ostalog, promišljanja koje će proizvesti odmak (*refleksiju*), ponekad i kritički odmak, te će student prihvatiti neki stav ili ga odbaciti temeljem određenih *razloga*, korigirati ga ili čak pokušati oblikovati nov osobni stav, a ne prihvatiti ga jer većina tako *misli*, jer on tako *osjeća*, jer mu se tako *čini* ili slično.

U tom svjetlu valja istaknuti da su filozofske poteškoće kao prvo vrlo apstraktne, no da su ipak određene time što se u nekom vremenu i nekoj kulturi drži važnom temom (biotehnologija, globalizacija, kloniranje, terorizam, zagađenje, održivi razvoj, kulturno osiromašenje i razne krize, da navedemo samo neke od suvremenih tema) ili pak time što se oduvijek držalo važnom temom (kao, primjerice, stvarnost ili prividnost svijeta, moralna ispravnost, mogućnost znanja, postojanje svetog, ljepota, smisao ljudskog života i slično) te na kraju da su filozofska rješenja, iako raznovrsna i nerijetko suprotna, ipak usporediva time što se razlozi za i protiv njih mogu međusobno sumjeriti kao poredbeno bolji ili lošiji, barem do neke mjere. To pak znači da filozofska poteškoća, tj. aktivnost, može imati oblik „pitanje – odgovor“ (*dijaloški oblik*) pri čemu se mogu pružiti suprotni odgovori, zatim razlozi za te odgovore, pa prigovori na te razloge itd. (VIDI OVDJE PRIMJER).

DIJALOŠKI OBLIK

- Smith: Što je znanje?
Brown: Znanje je viđenje.
Smith: Što vidiš ovdje? (*pokazuje staklenku do pola ispunjenu vodom u koju je stavljen drveni štap*).
Brown: Vidim staklenku, vodu...
Smith: Dobro, dobro... kao ti izgleda štap?
Brown: Prelomljeno.
Smith: (*izvlači štap iz staklenke*) Gle čuda nije prelomljen, samo tako izgleda, dakle viđenje ne vodi znanju.
Brown: Ali zar, kada tvrdiš „gle čuda nije prelomljen“, ne pretpostavljaš da je znanje viđenje, tj. ono što želiš odbaciti?
Smith: Dobro, možda. Uzmimo drugi slučaj, znaš li da je $2 + 2 = 4$?
Brown: Znam?
Smith: Vidiš li da je $2 + 2 = 4$ kao što si vidio prelomljeni štap u staklenci?
Brown: Ne.
Smith: Dakle, Znanje nije viđenje.
Brown: Možda je znanje mišljenje!

No, može imati i oblik skupa od dvije–tri ili više tvrdnji za koje se drži da su pojedinačno točne temeljem određenih razloga ili pak neposredno, ali koje uzete zajedno nisu konzistentne (*problemski oblik*), čine proturječan skup, (VIDI PRIMJERICE PROBLEM ZLA U SVIJETU U POGLAVLJU TEODICEJA).

PROBLEMSKI OBLIK

- (1) Bog je apsolutno dobar.
- (2) Bog je svemoćan.
- (3) Zlo postoji.

Problem: jesu li (1), (2) i (3) konzistentne (logički dosljedne)?
(Je li moguće oblikovati konjunkciju tih proposicija)

- (4) Dobro je suprotno zlu. (*po definiciji*)
- (5) Ako (2), onda Bog koristi svoju svemoć.
- (6) (2)
- (7) Dakle, Bog koristi svoju svemoć.
- (8) Ako (7), onda Bog eliminira svo zlo.
- (9) (slijedi iz 5 i 6)
- (10) Dakle, Bog eliminira svo zlo.
- (11) Dakle, zlo ne postoji.
- (12) Ali, zlo postoji (3)
- (13) Dakle, proposicije (1–3) su inkonzistentne,

Moguća rješenja: potrebno je ili izmijeniti koju od njih ili naprosto odbaciti bilo proposiciju(3), bilo (1) i (2), tj. barem (1) ili (2).

Tada treba pokušati ostvariti konzistentnost tako da se izbaci jedna tvrdnja a to vodi do raznih stajališta i argumenata. Mnoga zdravorazumska uvjerenja ili mišljenja naprosto se temelje na pogrešnim zaključcima koji pak mogu imati razne oblike (VIDI POGLAVLJE FORMALNE METODE I ARGUMENTACIJA U FILOZOFIJI) u kojima nije sasvim lako vidjeti pogrešku jer se čine uvjerljivima, kao sljedeći primjer, i pokušajte obrazložiti zašto je ovaj zaključak bilo pogrešan, bilo točan (*promislite o znanju premisa i zaglavka, o razlici premisa i zaglavka, te o tome slijedi li zaglavak iz premisa*).

PROBLEMATIČAN ZAKLJUČAK

Chicago je zapadno od Berlina.
Tokio je zapadno od Chicaga.
Dakle, Tokio je zapadnije od Berlina nego Chicago.
Dakle, Tokio je zapadno od Berlina.

Ovdje ćemo rabiti ove i druge metode s ciljem da se studente navikne razmišljati na metodički dosljedne, ali ipak različite načine.

- Ovaj je udžbenik pisan za studente ekonomije, dakle jedne društvene znanosti. U tom svjetlu, ali i u svjetlu činjenice da studenti tijekom osmog semestra slušaju kolegij Poslovna etika i CSR, teme su takve da je naglasak na praktičnoj filozofiji, napose etici, tj. općoj etici, primijenjenoj etici i etici struka i područja, jer ih se time potiče na moralnu osjetljivost i moralnu samodisciplinu u okviru danas vrlo složenog područja poslovne etike.

Nadamo se da smo ovim udžbenikom ostvarili barem naš temeljni cilj a to je kvalitetnije odvijanje nastave filozofije na navedeni način. U tom su svjetlu studentima predstavljena teža i apstraktnija područja filozofije koja, za čudo, nalaze primjenu ne samo u filozofiji ekonomije, nego i u samim disciplinama ekonomije i poslovanja. Stoga je knjiga implicitno podijeljena na dva dijela. Prvi se dio sastoji od uvoda u teže i teorijske discipline koje su:

- ontologija
- epistemologija
- teodiceja (tj. dio filozofije religije)

- filozofija znanosti (napose prirodnih znanosti)
- filozofija ekonomije (kao dio filozofije društvenih znanosti)
- filozofija uma
- filozofska antropologija
- filozofija umjetnosti
- filozofija jezika
- metaetika
- i metode argumentacije u filozofiji.

Drugi se dio sastoji od praktične i primijenjene filozofije, tj. od uvo-
da u teorijski lakše discipline, no životno bliže, a koje su:

- etika (poslovna etika)
 - socijalna i individualna (odnos prema društvu, upravljanje ljudskim potencijalima)
 - bioetika i ekoetika (odnos prema okolišu)
 - poslovna etika (primijenjena na sva područja poslovanja)
- i primijenjena filozofija
 - politike (odnos prema vlasti) i
 - kulture (odnos prema nasljeđu, umjetnosti i suvremenosti).

Ipak, knjiga se može čitati na razne načine što znači da ni jedno poglavlje ne pretpostavlja čitanje ni jednog drugog, a ako postoji sveza, ona je naznačena kao što smo napomenuli UNAKRSNIM REFERIRANJEM NA DRUGA POGLAVLJA. Prvi je i očiti način čitati ju od početka prema kraju. Tako bi to činili filozofi skloni teškim apstraktnim poteškoćama. No, ako je netko sklon praktičnim i životnim poteškoćama može započeti od primjerice etičkih poglavlja, koja će voditi poglavljima o kulturi, umjetnosti i antropologiji, te na kraju i do teških apstraktnih tema s početka knjige.

Ovaj je udžbenik pisan s jasnom namjerom da ga se s godinama osuvremenjuje, poboljšava i time učini djelotvornijim za navedene svrhe. Nadamo se da će budući autori i urednici, ukoliko drže da je ovo moguće, nastaviti raditi u tom smjeru ili pak u nekom boljem koji nama trenutno nije razvidan (primjerice, dodati nova poglavlja). U tom svjetlu, predajemo čitateljstvu ovaj udžbenik na provjeru jer na kraju njegova vrijednost može biti mjerena jedino njegovim „udžbeničkim“

učinkom na same studente, njihovim uspjehom tijekom studija i nakon njega ako na njih utječe tako da barem malo promijene (možda i unaprijede) svoj način promatranja i promišljanja svijeta oko sebe, drugih i sebe samih, pa samim time i svoj način života u kulturi kojoj pripadaju, jer kako piše L. Wittgenstein u *Raznolikim napomenama (Culture and Value, 2002:8–9, [1930])*:

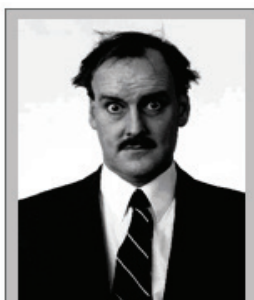
- „Kultura je kao velika organizacija koja svakom svom članu pripisuje mjesto na kojem može raditi u duhu cjeline, a njegova snaga može s nekim pravom biti mjerena njegovim uspjehom na način na koji je uspjeh dan u okviru cjeline.“

2. Što je filozofija?

Predodžba o filozofiji koju velika većina gimnazijalaca donosi na studij nerijetko je ona o nekom čudnom, nepraktičnom, teškom, prevažnom i vlastitom prošlošću i poviješću opterećenom području. Usprkos, unatoč i nasuprot iznimkama tu istu veliku većinu uvjeravamo da tome ipak nije tako. Filozofija je možda čudna i pomalo „teška“, ali zasigurno je praktična, primjenjiva i zabavna o čemu

može svjedočiti sljedeći navod. Započnimo stoga jednom pričom o filozofima od strane nefilozofa, točnije *komičara*. Što rade (američki) filozofi, pita se John Cleese (vidi fotografiju lijevo te istog gospodina dolje, koji se proslavio serijalom „Le-teći cirkust Montyja Pythona“, u društvu Rowana Atkinsona koji se proslavio serijalima „Crna guja“ i „Mr. Bean“) i odgovara:

„Iznenađujući je rezultat najnovijeg istraživanja da najčešće pitanje američkih filozofa nije: – Koji je smisao života?, niti: – Ako drvo padne u šumi, a nitko to ne čuje, itd. itd.?, nego: – Što je to što filozofi zaista rade? Odgovor je: – Zaista mnogo. Američki filozofi rade u korporacijama, sindikatima, bolnicama. Dakako, uz to oni svakodnevno potiču i provociraju mišljenje kod učenika i studenata na tisućama

John Cleese (čudenje je početak filozofije)

John Cleese i Rowan Atkinson tijekom provoda.

koledža, sveučilišta i škola. Gdjegod bili, oni postavljaju pitanja koja vaš život mogu učiniti bogatijim i ispunjenijim. Uzgred budi rečeno, pazite s onim padajućim stablima, osim ako, dakako, niste u šumi”

(nadamo se da primjećujete tipičan britanski cinizam s obzirom na američke filozofe). Dakle, filozofija očito može biti zabavna (vidi primjerice džepnu knjižicu J. Hankinsona „Filozofija“ u biblioteci „Blefsikon“ ili pak “The Philosophers’ Football Match” (ili isto pod “International Philosophy”), na www.youtube.com/watch?v=d7Zg8P0z3M&featu=related). No je li zaista prevažna? Zasigurno u današnjim društvima, kulturama i civilizacijama nije prevažna, a i pitanje koliko je uopće važna. *A propos* relevantnosti filozofije za život i društvo H. M. Enzensberger kaže nešto što valja imati na umu ako se upuštamo u studij filozofije.

- „Prastare fantazije o svemoći tako su pronašle novo utočište u sustavu znanosti [primjerice fizika, biologija, op. ur.]. Pritom se nikako ne radi o ukupnosti znanstvene produkcije. Sve se jasnije ocrtava hegemonistički položaj sve manjeg broja znanstvenih disciplina, onih koje raspoložu odlučujućim resursima, poput novca i medijske pažnje, dok druge [...] poput teologije [...] a nažalost i filozofije – igraju samo marginalnu ulogu. Njih se trpi, čak i cijeni, upravo zbog bezazlenosti koju im pripisuj[u] država i gospodarstvo. Utopijska se obećanja od njih u takvoj situaciji doista ne mogu očekivati.“ (*Der Spiegel*, prenosi: *Vjesnik*, 5. lipnja 2001.)

„Nešto se mora predavati kao temelj“ piše L. Wittgenstein (u djelcu *O izvjesnosti*). Ovdje se nešto svakako i predaje *kao* temelj, ali to ne znači da to samim time zaista i *jest* temelj. Ovdje se stoga nešto predaje *kaodaje-je-temeljno* u smislu da je temeljno za ulaženje u filozofiju, ali ne kao da je temelj same filozofije. Ovo, dakle, nisu *temelji filozofije*, nego ono što se mora predavati i usvojiti „kao temelj“ da bi bilo moguće ući u filozofiju ili naprosto *filozofirati*. To – ima li filozofija ikakvog temelja predstavlja važno i teško filozofsko pitanje, ali o tome je bolje raspravljati nakon što se dotaknu barem neki temeljni problemi filozofije. Drugim riječima, valja pokušati razmišljati o sličnostima i razlikama između uvoda u npr. anatomiju, genetiku, strojarstvo, matematičku analizu i uvoda u filozofiju, ali i o razlikama i sličnostima između raznih uvoda u filozofiju.

S druge strane, „Filozofski bazen nema plicaka“ piše P. F. Strawson (u knjizi *Analiza i metafizika*). To uglavnom znači da su filozofski pro-

blemi vrlo duboki i da ne postoji lak način da se do te dubine i složenosti stigne prečacem. Ipak, to ne znači da u ovakvom predavanju temeljnog ne trebamo težiti jasnoći, preglednosti, čitljivosti i korisnosti za čitatelja i/ili slušatelja. Ako ne bismo vjerovali u mogućnost postizanja tog cilja i našu sposobnost da ga barem djelomično ostvarimo, ovakvog se posla nikada ne bismo prihvatili. Filozofiju ćemo za sada i iz perspektive nekoga tko ne samo da uglavnom ne zna što je filozofija (možda je ponešto čuo ukoliko je u školi imao predmet *filozofija*), nego povrh toga o njoj ima predrasuda i za nju nikakvih interesa, pokušati definirati opisno. Filozofiranje je nešto bitno nejasno i niz nejasnih postupaka filozofa koji su vrlo nesretni *općim* kao skupom *konkretnih stanja* oko sebe i koji tim postupcima nastoje donijeti neku promjenu. Nikome od njih nije u stvari sasvim jasno što čini tako dugo dok to ne počne činiti, a nakon što prestane to činiti, ako to uopće može, tj. ako može živjeti *razborito*, onda također nije jasno što je to cijelo vrijeme činio, niti koje su posljedice tog ili tih čina, pa makar oni bili čisto intelektualno-misaone naravi. Ovdje ne smjeramo na *ljudsku glupost* ili slabo pamćenje kao uvjet mogućnosti filozofiranja ili nešto slično, nego na filozofiju kao *samoodgoj ili odgoj za odrasle* (S. Cavell).

Svakako, krucijalna stvar u filozofiji nisu ni filozofski pojmovi, ni problemi filozofije, ni povijest filozofije, nego filozofi sami, ali opet ne kao *čuvari racionalnosti ili opće razboritosti* usklađene sa suvremenim i trenutnim *common-senseom*, nego prije kao obični ljudi koji su zainteresirani za vođenje jednog bitno neodređenog, neodredivog, kritičkog, analizirajućeg i povezujućeg dijaloga o bilo čemu s ciljem postizanja *jasnoće i preglednosti* o stvari u pitanju. Uvijek će postojati područje koje valja istražiti e kako bi se o nekoj stvari u svezi s tim područjem moglo započeti kvalitetno filozofirati. U tom smislu sve što nije filozofija jest bitno nekritičko i dogmatsko, dok je filozofija kritička i samokritička, što jednostavnije govoreći znači *da joj ništa nije sveto, pa niti ona sama, pa niti kritika sama...*

No ne treba polagati previše nade u *filozofiju kao kritiku*. Ona je ipak jedna opisujuća i/ili pojašnjavalačka aktivnost kojom se zadovoljava jedna, važna ljudska potreba, potreba za mentalnom rekreacijom

koja se može shvatiti ozbiljno ili neozbiljno, ali bez obzira na to kako se shvati svakom se čovjeku ponekad u životu ukaže potreba za takvom aktivnošću. Sve poteškoće i pitanja u takvim situacijama mogu se svesti na nekoliko temeljnih pitanja, a odgovore na njih pružaju temeljne filozofske discipline ili područja:

Filozofska disciplina	Pitanje	Primjena u ekonomiji i gospodarstvu
Ontologija ili filozofija o onome čega ima ukoliko toga ima	Što postoji?	Primjerice sutrašnji dobitak danas ne postoji, radi se naprosto o kladenju na budući dobitak, općoj vjeri u „bolje sutra“ koje donosi profit (temeljem osjećaja, sreće, vjerojatnosti...), počiva li vjera u tržište na nečemu čega nema?
Epistemologija ili filozofija znanja	Što se može znati?	Kako se može znati budući događaj ili proces, primjerice razvoj situacije na tržištu, postoje li ekonomske zakonitosti i kakav je njihov odnos prema konkretnim (ne)prilikama?
Etika ili filozofija morala	Što treba činiti?	Može li se poslovati profitabilno, unutar zakonskih okvira i etičkih normi (etike struke i društvene odgovornosti) istovremeno, te ako se može, koja su to etička načela koja su dio te cjeline?

U takvim je situacijama razumno i nadasve razborito pokušati zadovoljiti tu potrebu. Ponekim se ljudima to čini vrlo zanimljivim i u tom slučaju oni ponekad postanu profesionalni filozofi i pomažu drugima da se snađu pri ulasku, učenju filozofiranju i izlasku iz filozofije.

Filozof kao čovjek ipak je uvijek bio neka vrsta *prosvjetitelja* uz to što je ponekad, ako ne i redovito, bio sputan nekim drugim aktivnostima koje uključuju od politike, vladanja (što je na sreću rijedak primjer u povijesti jer su učini bili uglavnom katastrofalni), preko teologije (srednji vijek), znanosti (novi vijek), pa sve do umjetnosti, bavljenja raznim obrtima i najobičnijeg besposličarenja (npr. Diogen iz Sinope između ostalog poznat je i po tome što si je kada su ga prodavali kao roba oko vrata navodno objesio natpis „Kupite si gospodara“). To je važno za uočiti, naime autentična filozofija uvijek je po naravi „prosvjetiteljska“. Prosvjetiteljska ovdje izjednačavam s „revolucionarna“ rabeći te izraze u onom značenju u kojem su ih rado koristili K. R. Popper (u svojim čestim ekskursima na Kantov tekst „Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?“), T. S. Kuhn (u djelu *Struktura znanstvenih revolucija*), no prije svih P. K. Feyerabend (napose u djelu *Science in Free Society*), dakle u smislu „revoltirana“.

Filozofija je *aktivnost*, značajno nas je upozoravao Wittgenstein i to prije svega aktivnost *promatranja* i *opisivanja* (ZA MORFOLOŠKU METODU U FILOZOFIJI VIDI POGLAVLJE FILOZOFIJA JEZIKA). Naime, time za sigurno nije želio reći samo to da je sva bit filozofije u *filozofiranju*, ali daleko od toga da nije slijedio jedan sokratski ideal filozofije kao filozofiranja, te filozofiranja kao racionalne kritičke rasprave, koja, poput Sokratovih rasprava, ima otvoren svršetak na mjesto kojeg dolazi vlastiti trud čitatelja ili sugovornika u filozofskom dijalogu. Biti filozof ne znači samo biti filozof po *profesiji*, nego i filozof po *vokaciji*, inače je filozof puki promatrač ili, u boljem slučaju, poznavatelj, ali nikada sudionik, a još manje sudionik sposoban za *kritički odmak* (refleksiju).

No postoji i poteškoća sa samim *uvođenjem u filozofiju* (i ovo je još jedna forma čudnog filozofskog argumenta).

- Naime, ako nekoga želimo uvesti u filozofiju, on već unaprijed mora znati što je filozofija, a ako to zna, ne može ga se ni uvesti u filozofiranje. Ako pak svi već filozofiramo, uvod je besmislen. No, ako taj ne zna što je filozofija, mi ga nikada nećemo uvesti u filozofiranje koliko god mu govori-li o tome što je filozofija, čime se bavi, koje su joj metode, problemi, rješenja, povijest, aktualni trenutak itd.

Stoga, nemoguće je nekoga uvesti u filozofiju i samo je postojanje uvoda podosta problematično.

No uvoda u filozofiju ima mnogo i to već od samih početaka filozofije i njihovo proučavanje ostavlja traga na čitatelje. Aristotelov je *Nagovor na filozofiju* možda jedan od prvih sačuvanih uvoda. Što se tiče našeg naslijeđa pisanja *dobrih* uvoda u filozofiju možemo reći da ga nema ili je pak vrlo oskudno. Uopće, naš prvi uvod u filozofiju, koliko je nama poznato, jest onaj Frana T. Andrijevića (1490-1571) pod naslovom *Treba li filozofirati*, a koji govori o vrijednosti bavljenja filozofijom na putu dosezanja vrline.

Konačno, određene preliminarne stavove o naravi filozofije možemo ovdje navesti, ali samo u svrhu razmišljanja o njima na način poticaja čitatelju da sada pokuša odgovoriti, pa zatim ponovno nakon što prouči cijeli ovaj uvod (ovdje napominjem da su ovdje izrečeni stavovi urednika, ali ne i autora tekstova).

- Filozofija u sebi povezuje znanstvenost prirodnih znanosti (prema svojoj promatračkoj, opisivačkoj i ponekad objašnjavalačkoj naravi), općenitost strukturalnih i formalnih znanosti (u svojoj apstraktnosti i logičkoj strukturi argumentiranja), kreativnost umjetnosti i životnu primjenjivost (svoju praktičnu primjenjivost barem kroz praktične discipline kao što su etika, politika, retorika itd.) i sve to zajedno čini njezinu specifičnost, a to uglavnom znači da je nespecifična, apstraktna, ali primjenjiva na svakodnevni život (napose kao etika).

Dakle, sve može biti predmetom filozofije.

- Stoga bi filozofiranje bilo dovoljno racionalno (opisujuće, analizirajuće, povezujuće, argumentativno), kritičko, općenito i kreativno razmišljanje o bilo čemu.

Unatoč određenja *o bilo čemu*, postoje tradicionalne poteškoće filozofije kao što su već spomenute znanje, opstojnost i moralna ispravnost, ali i mnoge druge kojima se bavimo u okviru različitih područja kao što su primijenjene etike, metaetika, filozofija umjetnosti (estetika), uma, jezika, znanosti, politike, prava, kulture, povijesti. Riječ *općenito* znači da je filozofija filozofiranje o spomenutim i inim temama, ali u najapstraktnijem obliku, a u konkretnijim oblicima samo ako su ovisni o tom najapstraktnijem.

To dakle znači da je filozofija filozofiranje (na navedeni način) o bilo čemu u najapstraktnijoj mjeri pod što je više moguće vidika (od kojih smo neke naveli) pri čemu su vidici pojmovne analize i *kriteriološki vidici* središnji vidici (dakle navođenje nužnih i dostatnih uvjeta za nešto, npr. *znanje je istinito opravdano vjerovanje*). Dakle, filozofirati o *bilo-čemu* znači to *bilo-što* pojmovno analizirati i kriteriološki istražiti što znači odrediti kriterij za *biti-to* (tj. ono što se istražuje). Filozofija svoju analizu izvršava nad sličnim predmetima kao znanosti, umjetnosti, religije ili ideologije, ali na specifičan način. Takav način ostale znanosti, tehnike, umjetnosti, religije i ideologije moraju zanemariti kao irelevantan da bi se uopće mogle ostvariti kao one same. Dakle, cilj filozofiranja može biti i razrješavanje teških apstraktnih teoretskih pitanja (ontologija), ali i odgovaranje na vrlo konkretna praktična pitanja (etika), ali ina pitanja koja mogu biti i teorijska i praktična (epistemologija, filozofija politike, prava, ekonomije).

A *propos* odvijanja same filozofske aktivnosti, postoje filozofi skloni stajalištu i praksi filozofiranja isključivo kao javne stručne rasprave. Oni vjeruju da filozofija postoji samo dok se filozofira, a filozofira se samo onda kada se vodi *filozofski dijalog ili polilog*. Filozofiranje se uvijek zbiva u umu i umska je aktivnost. Unatoč tome što se filozofija zbiva u umu i unatoč tome što filozofi svoja djela pišu u samoći uglavnom izvan znanstvene zajednice, tim djelima ipak prethodi i nakon njih slijedi *filozofski život* (područje koje se naziva *sociologijom filozofije*). Filozofski je život krucijalan za filozofiranje jer on nije samo prostor u kojem se neki argument, analiza ili kritika javno izgovaraju ili sučeljavaju s drugim argumentom, dakle mjesto upoznavanja s *novostima* i kritika tih *novosti*, nego i mjesto konstruktivnog unapređujućeg dijaloga, filozofskog dijaloga unutar kojeg se filozofija može započeti i dovršiti bez da ikada bude trajno sačuvana, bilo kao zapis, bilo kao podatak u pamćenju sudionika. Bez takvog oblika filozofiranja ili tog *kulturnog prostora* u kojem se filozofiranje proizvodi, filozofije dobrim dijelom ne bi bilo. To stajalište kaže:

- da filozofija *nije elitna zabava* specifično nastrojenih intelektualaca o kojoj drugi ne znaju ništa, *niiti jednostavna razbibriga* svakog razumnog čovjeka koji se zanima za filozofska pitanja, nego u stvari *jedna humanistička znanost*, pa čak *vještina* i *umjetnost*, koja je poput svake druge dostupna svakom normalnom čovjeku koji ima interesa, volje, sklonosti, vremena (pa čak i malo dara) za bavljenje filozofskim pitanjima i traženjem filozofskih rješenja na ta pitanja.

Onome što smo spomenuli s obzirom na razbijanje predrasuda o filozofiji treba pridodati i sljedeće: filozofija nije *puko filozofiranje* kao sasvim besmislena aktivnost, beskorisno *trabunjanje*, što sugerira uvriježena predrasuda i često mišljenje nestručnjaka ili naprosto onih koji ne simpatiziraju filozofiju ili humanističke znanosti načelno.

Ipak, *kritika* kao središnja točka naravi filozofije, uz njezinu *općenitost* i tendenciju *jednostavnosti* i *preglednosti* (jasnoći), nešto je što dobrim dijelom određuje njezin izvor, metode i ciljeve, a u tome smo uvijek umiješani osobno. Vratimo se na primjer dijaloškog oblika u filozofiji. Prigovori gospodina Smitha gospodinu Brownu imaju smisla, racionalni su, predstavljaju prihvatljive prigovore, kao i odgovori na pri-

govore, u svakom slučaju bolji su od prigovora poput „To ne vjerujem“, „Mrzim to“, „Zar većina to ne misli?“, ili „Ti si mi odvratn“. Ipak, ima svojstava argumenata koja nisu samo logička, kao što su stilska ljepota, preglednost, elegancija i sl.

- „Filozofski sustavi – ono što se dobije na ljepoti, gubi se na točnosti. Uspjese filozofije sastoje se u djelima, a nikako u rezultatima. To je razlog više za viđenje filozofije kao lijepo umjetnosti.“ [...] „Svako pitanje ili svaki problem koji nije konačno rješiv djelovanjem jest jedan privid. Nema znanosti bez djelovanja. Filozofija je bitno osobna stvar, te prema tome nacionalna – ona je osobna ili je nema.“ (P. Valery, *Filozofija*, 1989:206-8)

No *kritika* nije sama sebi svrhom. Ona sama je kritika nečega, a njezin je nastavak odgovor na kritiku, što pak vodi dijalogu, polilogu... a sve to skupa nazovimo *životom znanstvene zajednice*. Ona sama nije privatna idiosinkrazija pojedinih filozofa, ona je izraz mogućnosti, slobode, želje i dužnosti stručnjaka, spada među središnja svojstva samog znanstvenog *posla*. Kao takva, ona je i vrlo krhka, jer

- „[Dobra] kritika bez daljnjeg [dobro] balansira između samostalnog [svojejavog] i autonomnog mišljenja s jedne strane i žrtvovanja razuma [samovoljnom] autoritetu s druge strane. Dobra je strana prvog pristupa sloboda misli, a otegotna je okolnost breme isključive odgovornosti za slobodno počinjeno i nemogućnost podvođenja pod tezu o nedužnosti svih [ili pak pod tezu o samoproглаšenom mučeništvu, P. Bruckner]. Dobra je strana drugog pristupa ljenčarenje u [djetinjastom] prepuštanju mudrosti autoriteta (ili “prihvaćenog znanstvenog gurua”), dok je nesretna okolnost nemogućnost suprotstavljanja istom čak i kada se stvari čine nadasve dvojbenima.“ (K. Krkač *Zašto ne dogmatizam?*, 2002:85, u uglatim zagradama su korekcije)

Ipak *kritika* je i na neki način uzaludna u vremenima kada se u filozofskom poslu više cijeni (i to su njezini neprijatelji):

- profesionalnost, strukovno zajedništvo i institucionalna pripadnost, nego *Sapere aude!* (kao da smo krivi, kao da se od nekoga štitimo, kao da želimo biti tolerirani)
- tehnička preciznost, *sacrificium intellectus*, nego sloboda, mašta i kreativnost (kao da smo liječnici, strojari, inženjeri ili zavarivači oplata tankera odgovorni za stotine tisuća života)

- i pravovjernost smjeru, školi i učiteljima nego prigovor, odgovor, zafrkancija i dosjetljivost (kao da smo članovi tajnog društva ili istraživači u skrivenom vladinom laboratoriju za SNUPI tj. „super napredna ultrafundamentalna pojmovna istraživanja“).

Da sažmemo, ovdje će se izlagati velik dio središnjih filozofskih disciplina (vidi tablicu u kojoj su svjetlija područja discipline koje se ovdje izlažu, a tamnija područja ona koja se ne izlažu, ali koja slušatelj kolegija svakako može samostalno obrađivati za početak kroz neki uvodni tekst dostupan na internetu).

		Teorijsko ili praktično područje	
		Teorijsko područje	Praktično područje
Tradiciona lno ili novije područje	Tradiciona lno područje	○ znanju / epistemologija	○ dobru / etika – moralna filozofija
		○ postojanju / ontologija	○ društvenom uređenju / o pravdi / politika (vidi dolje soc. fil.)
		○ svijetu / kozmologija	
		○ čovjeku / antropologija	○ lijepom (vidi dolje lijevo fil. umjetn.)
		○ vječnom / teologija / teodiceja	
	Novije područje (genitivne discipline)	Filozofija jezika	Ekoetika
		Filozofija znanosti	Bioetika
		Filozofija ekonomije	Socijalna etika
		Filozofija umjetnosti / estetika	Individualna etika
		Metaetika	Poslovna etika
		Filozofija uma	Filozofija kulture
		Filozofija biologije	Politička etika
		Filozofija fizike	Etika i pravo
		Filozofska logika	Filozofija tehnike
Filozofija matematike			

Teme za eseje

1. Usporedi metode u društvenim znanostima (npr. ekonomiji ili sociologiji) i humanističkim znanostima (npr. filozofiji ili povijesti) (lit. „Povijest ekonomske teorije i metode“, MATE).
2. Usporedi ekonomiju i filozofiju s obzirom na predmet, metode i ciljeve (lit. D. Hausman „Philosophy of Economics“, internet, <http://www.stanford.plato.edu>).
3. Usporedi ciljeve ekonomije, prava i etike.
4. Usporedi pravila u područjima ekonomije i etike.
5. Odgovori na pitanje što je filozofija koristeći jedno od djela iz ponuđene literature.
6. Prikaži pet srodnih filozofskih pojmova prema nekom od rječnika iz ponuđene literature.
7. Prikaži što je filozofija za razne filozofe prema prvom poglavlju knjige „Filozofija“ A. Anzenbachera.
8. Prikaži što je filozofija prema knjizi „Uvod u filozofsko mišljenje“ J. Bochenskog.
9. Prikaži jednu temu ovog uvoda prema nekom drugom uvodu u kojem se ita nalazi (primjerice Warburton, Russell, vidi http://hr.wikipedia.org/wiki/Uvodi_u_filozofiju).

Literatura

Uvodi u filozofiju po smjerovima

- Adorno T. W. *Filozofska terminologija, Uvod u filozofiju* (kontinentalna škola)
- Bochenski J. *Uvod u filozofsko mišljenje* (kršćanska filozofija)
- Gilson E. *Uvod u kršćansku filozofiju* (kršćanska filozofija)
- Hankinson J. *Filozofija* (analitički pristup)
- Heidegger M. *Što je to filozofija* (kontinentalna filozofija)
- Nagel T. *Što sve to znači, Vrlo kratki uvod u filozofiju* (analitički pristup)
- Popper K. R. *Kako ja vidim filozofiju* (kritika Wasimannovog teksta)
- Russell B. A. W. *Problemi filozofije* (analitički pristup)
- Strawson P. F. *Analiza i metafizika, Uvod u filozofiju* (analitički pristup)
- Waismann F. *Kako shvaćam filozofiju* (analitički pristup)
- Warburton N. *Filozofija, Uvod* (analitički pristup)
- Wittgenstein L. *Filozofijska istraživanja* (morfološki pristup, §§:89-133)
- Zimmermann S. *Uvod u filozofiju* (kršćanska filozofija)

Rječnici i priručnici (valja ih stalno koristiti, jedan takav dostupan je i na www.filozofija.org)

- Blackburn S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*
- Bošnjak B. *Filozofija, Rječnik*
- Filipović V. (ured.) *Filozofijski rječnik*
- Grayling A. C. *Philosophy*, 1, 2
- Kunzmann P., F.-P. Burkard, F. Weidmann *Atlas filozofije*
- Mišić A. *Rječnik filozofskih pojmova*

Napomena

- Također nije loše zaviriti i u priručnike po disciplinama koje pod nazivom „A Companion to ...“ (Epistemology, Metaphysics, Ethics, itd. izdaje nakladnička kuća Blackwell iz Oxforda), a također i u priručnike o pojedinim filozofima koje pod naslovom „The Cambridge Companion to...“ (npr. Augustine, Plato, Hegel, itd. izdaje nakladnička kuća Cambridge University Press). Velika većina ovih i drugih priručnika, te cijelog niza međunarodnih filozofskih časopisa dostupna je u znanstvenoj knjižnici Juraj Habelić (na FFDI-u, Jordanovac 110, Zagreb).

Internetske stranice

OVE STRANICE, NAPOSE filozofija.org (pod rječnik pojmova), A ZATIM I OSTALE NAVEDENE (za detaljnija pojašnjenja) VALJA KORISTITI U SLUČAJU DA ČITATELJ NE POZNAJE POJAM KOJI SE RABI U TEKSTU.

- **filozofija.org** (na hrvatskom jeziku, napose zbog povijesti filozofije, filozofskog rječnika i članaka)
- **Internet Encyclopedia of Philosophy** (na engleskom jeziku, filozofski pojmovi i problemi)
- **Stanford Encyclopedia of Philosophy** (na engleskom jeziku, napose za filozofije pojedinih filozofa)

Navedene internetske stranice sadrže i „linkove“ na glavne stranice mnogih filozofa na kojima se mogu naći izvorna djela i cijeli niz komentara istih.

Zahvale

Zahvaljujem svim autorima tekstova u ovom udžbeniku / zborniku radova, tj. Krešimiru Agbabi (apsolvent filozofije, Hrvatski studiji), Delfi Bartulović Baršnjak (apsolventica FFDI), Stipi Buzaru, mag. fil., Jeleni Debeljak, mag. fil. (ZŠEM, studentica MBA studija na ZŠEM-u), Marku Firstu (apsolvent filozofije na Hrvatskim studijima, te vođa orkestra Zagrebačkog folklornog ansambla), Borni Jalšenjaku, mag. fil. (ZŠEM/FFDI), dr. sc. Tomislavu Janoviću (Sveučilište u Zadru), Josipu Lukinu dr. med., prof. fil. (doktorant na Hrvatskim studijima), doc. dr. Danielu Miščinu (MVPEI, FFDI), doc. dr. Damiru Mladiću (Dean of Admissions, Dubrovnik International University), mr. sc. Tomislavu Ogrinšaku (Agencija za odgoj i obrazovanje), dr. sc. Davoru Pečnjaku (Institut za filozofiju, Hrvatski studiji), Ivanu Spajiću, mag. fil. (MATE d.o.o., ZŠEM), Sandru Skansiju (student filozofije, Hrvatski studiji) i Mateju Sušniku (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci). Zahvaljujem se i članovima uredničkog savjeta prof. dr. Ivanu Macanu (FFDI), prof. dr. Maji Martinović (ZŠEM) i prof. dr. Ivanu Šestaku (FFDI) za savjete s obzirom na opći smjer ovog udžbenika. Zahvaljujem se kolegi Štefu Buzaru (FFDI) Borni Jalšenjaku (ZŠEM/FFDI), Ivanu Spajiću (MATE, ZŠEM) i Damiru Mladiću (DIU) na pomoći oko uređenja knjige, napose na konstantnom čitanju i korekciji tekstova, usklađivanju terminologije i sastavljanju natuknica unakrsnog referiranja. Zahvaljujem se i gospođi Đurđici Čubranić, prof. iz Knjižnice Juraj Habelić na oređivanju UDK klasifikacije članaka. Zahvaljujem se i anonimnim recenzentima svakog pojedinog teksta napose na njihovim korisnim opaskama, savjetima i preporukama. Također zahvaljujem i glavnom uredniku časopisa *Obnovljeni život* pateru Tadiji Milikiću na ustupanju prava na print moja dva teksta. Zahvaljujem gazdi Peri i uvijek susretljivom osoblju pivnice „Pinta“ (www.pinta.hr) u kojoj su održani ključni radni sastanci autora tekstova (ponekad ozbiljne rasprave, prepirke, a ponekad i teške svađe oko stvari u pitanju) prije početka pisanja i tijekom rada na tekstovima. Zahvaljujem i nakladniku MATE i ZŠEM-u na podršci tijekom sastavljanja ovog udžbenika. Zahvaljujući svima navedenima knjiga sadrži mnogo manje pogrešaka i nedosljednosti nego što bi ih inače imala, a ako istih i ima, neka idu na dušu uredniku (kontakt: kkrkac@zsem.hr).

Urednik